

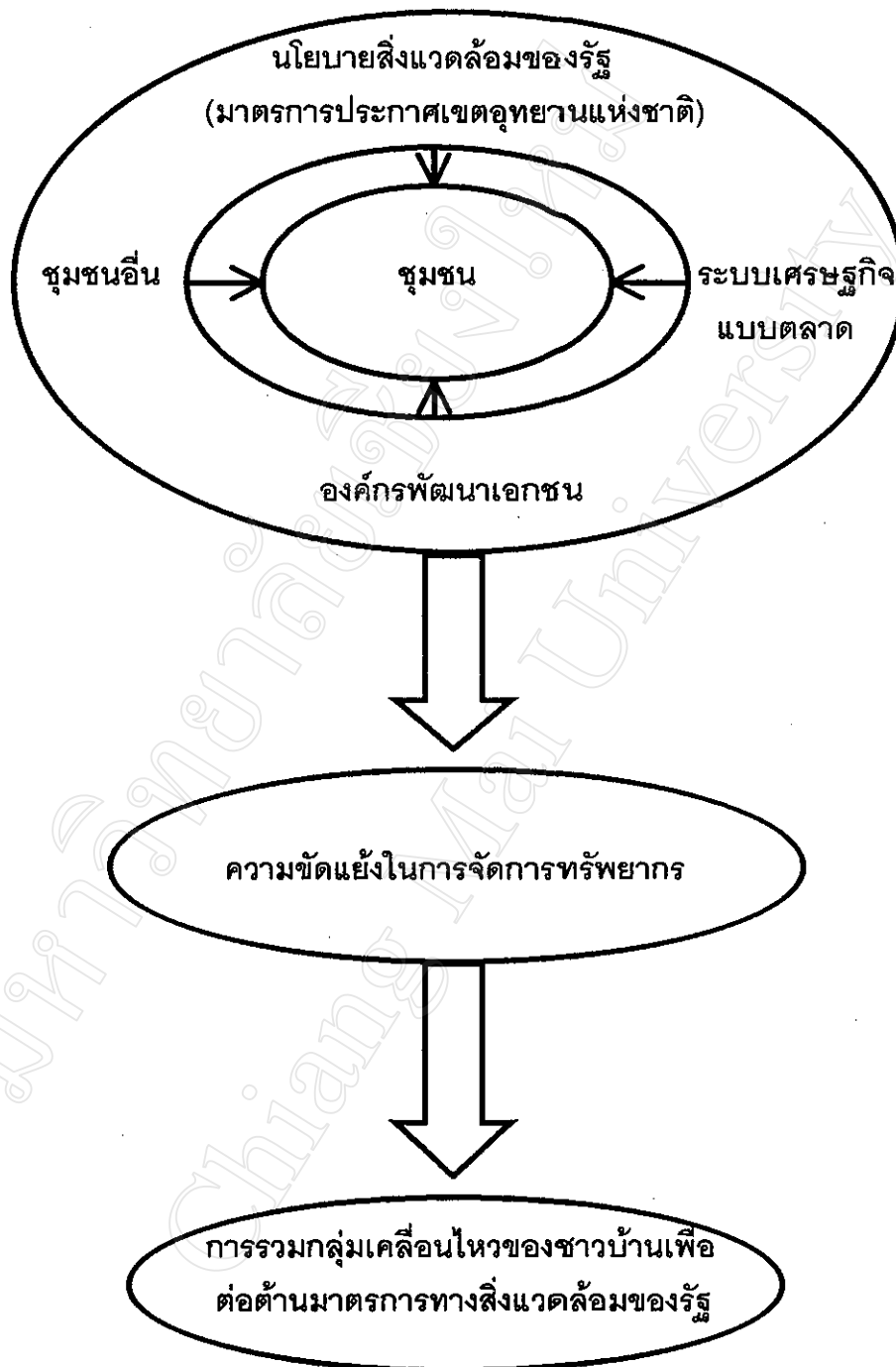
บทที่ 3

กรอบแนวคิดและวิธีการวิจัย

3.1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยนี้ เป็นการศึกษาลึกลงไปที่นำไปสู่ของการรวมกลุ่มในขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมระดับรากหญ้า กรณีการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งชันของชุมชนดั้งเดิม ที่อาศัยในพื้นที่อุทยานฯ โดยอาศัยแนวคิดหลัก 2 แนวคิด เพื่อใช้สร้างกรอบในการศึกษา ได้แก่ แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (political ecology) โดยนำมาอธิบายความไม่เสมอภาคของการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ระหว่างรัฐและชาวบ้านที่นำไปสู่ความขัดแย้ง ในลักษณะการประกาศเขตอุทยานฯ ช้อนทับลงบนพื้นที่ทำกินของชุมชน เพื่อขยายอำนาจการปกครองของรัฐ รวมทั้งการนำทรัพยากรป่าไม้มาไว้ภายใต้สิทธิครอบครองของรัฐ (nationalization) โดยไม่คำนึงถึงชุมชนดั้งเดิมในพื้นที่ดังกล่าว นอกจากนั้นยังได้ออกกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า มาควบคุมกิจกรรมในพื้นที่อุทยานฯ ซึ่งมีเนื้อหาที่แตกต่างจากการใช้ประโยชน์ของชุมชนตามความเป็นจริง จึงมีผลบีบคั้นให้ชุมชนเกิดความกดดัน ที่อาจนำไปสู่การเคลื่อนไหวตอบโต้ในรูปแบบลักษณะต่าง ๆ ถ้าชุมชนมีศักยภาพเป็นเงื่อนไขที่เหมาะสม โดยเงื่อนไขดังกล่าวที่สามารถนำไปสู่การรวมกลุ่มของชุมชนได้หลังจากได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาตินั้น ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดเศรษฐกิจศีลธรรม (moral economy) เป็นกรอบการอธิบาย ซึ่งสภาพของชุมชนตามแนวคิดนี้ ชาวบ้านจะอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ภายใต้ความสัมพันธ์แลกเปลี่ยน ใช้การช่วยเหลือตอบแทนเป็นบรรทัดฐานของสังคม ที่ชาวบ้านยึดถือเป็นหลักในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่ความมั่นคงให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนที่อาศัยอยู่ในสถาบันหมู่บ้านนั้น ๆ นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่สืบทอดร่วมกัน จนเป็นบ่อเกิดของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่พร้อมจะให้ความร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหา เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ใด ๆ ที่กระทบต่อการอยู่ร่วมกันหรือกระทบต่อความมั่นคงในชุมชนนั่นเอง โดยในประเด็นนี้ผู้ศึกษาจัดเป็นเงื่อนไขภายในชุมชน ที่ก่อให้เกิดความร่วมมือระดับกลุ่ม ส่วนในประเด็นเงื่อนไขภายในชุมชนระดับบุคคล ที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มตามแนวคิดนี้ได้อธิบายว่า เกิดจากชาวบ้านมีพฤติกรรมหลีกเลี่ยงความเสี่ยงจากความอดอยากหรือความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต การตัดสินใจใด ๆ จึงมักมีการหวังผลประโยชน์ในระยะยาว ที่สามารถส่งผลต่อรุ่นลูกหลานมากกว่าการหวังผลประโยชน์เฉพาะหน้า

เพื่อความอยู่รอดของรุ่นตนเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามจากการทบทวนวรรณกรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากแนวคิดเศรษฐกิจศีลธรรม เห็นได้ว่าการร่วมมือกันในชุมชนสามารถเกิดขึ้นได้ง่ายยิ่งขึ้นเมื่อได้รับการกระตุ้นจากปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขภายนอก รวมทั้งเงื่อนไขภายในอื่น ๆ นอกเหนือจากที่แนวคิดหลักได้กล่าวไว้ ซึ่งผู้ศึกษาจะได้นำเงื่อนไขบางตัวที่คาดว่าจะมีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มของชุมชนเข้ามาทำการศึกษาร่วมด้วย ดังนั้นเมื่อนำเอาเงื่อนไขปัจจัย (conditional factors) ด้านต่าง ๆ มาแสดงความสัมพันธ์ที่มีต่อการรวมกลุ่มของชุมชนในขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม สามารถแสดงในรูปแบบภูมิได้ ดังนี้



แผนภูมิ 1.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

3.2 ระเบียบวิธีวิจัย

เนื่องจากการวิจัยต้องการทราบเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มของประชาชนในการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในระดับรากหญ้า ดังนั้นเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนและครอบคลุมวัตถุประสงค์ภายใต้ขอบเขตที่ได้กำหนดไว้ จึงกำหนดวิธีศึกษาไว้ในรูปแบบการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative analysis) ที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณในระดับครัวเรือน ประกอบการอธิบาย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.2.1 กลุ่มประชากร

ได้แก่ ประชากรชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านแม่หมีใน หมู่บ้านแม่หมื่นนอก หมู่บ้านแม่ต๋อม จำนวน 68 ครัวเรือน รวม 85 ครอบครัว โดยการเก็บข้อมูลได้ทำการแบ่งประชากรเป้าหมายออกเป็น 4 ส่วน เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับกรอบแนวคิดของการวิจัยและการกำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่

ส่วนที่ 1 ประชากรทั้งหมดชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมบริบททางสังคมในภาพรวมทั้งหมู่บ้าน โดยไม่ทำการแยกเพศ อายุและสถานะทางสังคมของผู้ให้ข้อมูล

ส่วนที่ 2 ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) เป็นกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับข้อมูลเฉพาะ ได้แก่ ข้อมูลทางด้านประเพณีและวัฒนธรรม ถ้ามจากผู้นำพิธีกรรมและกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย ใช้กลุ่มสตรีเป็นตัวแทนการให้ข้อมูลและข้อมูลเกี่ยวกับเงื่อนไขภายนอกชุมชน ใช้บุคคลระดับผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มองค์กรทางสังคม กลุ่มแกนนำรวมทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำในลักษณะที่เป็นตัวแทนของรัฐ ซึ่งมีบทบาทต่อความเป็นไปของชุมชนเป็นตัวแทนในการให้ข้อมูล

ส่วนที่ 3 หัวหน้าครัวเรือน เพื่อให้ได้ข้อมูลการตัดสินใจเข้าร่วมมือในระดับปัจเจกบุคคล รวมทั้งข้อมูลทั่วไปของแต่ละครัวเรือน เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การเข้าร่วมทำกิจกรรมในหมู่บ้านของสมาชิกครอบครัวและการถือครองที่ดิน

ส่วนที่ 4 ตัวแทนสตรีแต่ละครัวเรือน เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของเพศหญิงทั้งระดับครอบครัวและระดับชุมชนในแต่ละครัวเรือน

3.2.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษาได้เลือกใช้วิธีการที่มีความเหมาะสมกับรูปแบบของการศึกษา ดังนี้

วิธีการค้นคว้า ศึกษาจากเอกสาร บันทึกและรายงานในหมู่บ้าน ที่ทำการอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน ศูนย์ประชาสงเคราะห์หมู่บ้าน และที่ทำการมูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมจังหวัดลำปาง เพื่อให้ได้ข้อมูลในระดับทุติยภูมิ

วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) เพื่อเก็บข้อมูลในทุก ๆ ด้านภายในชุมชน ทั้งส่วนของเงื่อนใยภายในและภายนอกชุมชน ตามขอบเขตเนื้อหาและกรอบการศึกษาที่กำหนดไว้ และเนื่องจากผู้ศึกษาได้เข้าไปแนะนำตัวและร่วมกิจกรรมบวชป่าที่จัดขึ้นในชุมชนก่อนขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษาจึงใช้เวลาในการปรับตัวไม่มากนัก โดยในระหว่างเก็บข้อมูล ผู้ศึกษาได้อาศัยอยู่กับครอบครัวของผู้นำกลุ่มทอผ้า ที่ในครอบครัวมีผู้อาวุโสรุ่นแรก ที่ทราบถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านและมีกลุ่มแกนนำเป็นสมาชิกของครอบครัว ซึ่งในช่วงการเก็บข้อมูลผู้ศึกษาได้พยายามติดตามชาวบ้านไปทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ลงแขกปลูกข้าวไร่ ลงแขกทำนา ขุดหน่อไม้ เข้าป่าหาเห็ด และยังปฏิบัติภารกิจประจำวันให้เหมือนกับชาวบ้าน เพื่อที่จะสามารถเข้าไปอยู่ในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน รวมทั้งในการประชุมหมู่บ้านที่จัดขึ้นเป็นประจำ ที่นำไปสู่การสังเกตเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านั้นภายใต้ขอบเขตของการศึกษาในประเด็นเงื่อนใยในระดับชุมชน นอกจากนั้นผู้ศึกษายังได้วางตัวให้กลมกลืนกับชาวบ้าน จนเกิดความคุ้นเคยและความไว้วางใจจากชาวบ้าน

วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) เพื่อเก็บข้อมูลที่มีความเฉพาะเจาะจง โดยทำการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการผ่านการสนทนา ตามกรอบหัวข้อที่ผู้ศึกษาร่างไว้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ (semi - structured interview) ตามประเด็นที่ต้องการทราบและเตรียมไว้อย่างไม่เรียงลำดับ (Informal and non - schedule interview) ได้แก่ รายละเอียดเกี่ยวกับประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ประวัติความเป็นมาของชุมชน รวมทั้งเหตุการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

วิธีการสัมภาษณ์ตามแบบสอบถาม (Interview schedule) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์อย่างมีโครงสร้าง (structured interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลการตัดสินใจในระดับปัจเจกบุคคล มาประกอบการอธิบายประเด็นเงื่อนใยการตัดสินใจเข้าร่วมมือของชาวบ้านให้มีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น โดยผู้ศึกษาได้ซักถามคำถามตามแบบสอบถามกับกลุ่มประชากรที่กำหนดไว้ โดยการพูด

คุยอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจข้อคำถามในแบบสอบถามที่ใช้ ซึ่งอาจมีการยืดหยุ่นในแต่ละข้อคำถามเพื่อให้ได้คำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

นอกจากนั้นแล้วผู้ศึกษายังได้ใช้เทคนิค Focus group และการสนทนากลุ่มย่อยในแต่ละกลุ่มบ้าน ขณะอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ช่วงวันพระ ช่วงหลังอาหารมื้อเย็น ที่ชาวบ้านมารวมกลุ่มพบปะพูดคุยกัน รวมทั้งในขณะล้อมวงรับประทานอาหารและรวมกลุ่มทำกิจกรรม (เช่น หยอดข้าว ดำนาและทอผ้า เป็นต้น) โดยผู้ศึกษาสามารถซักถามคำถามที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ซึ่งได้คำตอบผ่านการถกเถียงและ การผสมผสานความคิดของชาวบ้านหลายคน

3.2.3 เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

- ผู้ศึกษา เป็นผู้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยตนเอง
- โครงสร้างของคำถาม ประกอบการสังเกตและการสนทนา (interview guide)

ที่สร้างไว้ครอบคลุมขอบเขตทางเนื้อหาของเงื่อนไขภายในและเงื่อนไขภายนอกในระดับชุมชนเป็นประเด็นหลัก ส่วนเนื้อหาของเงื่อนไขในระดับปัจเจกบุคคล จะเก็บรวบรวมไว้เป็นประเด็นรอง เพื่อใช้ประกอบและสนับสนุนข้อมูลที่ได้จากการใช้แบบสอบถาม โดยเฉพาะส่วนของข้อมูลทั่วไปของแต่ละครัวเรือน ซึ่งประกอบด้วยลักษณะโครงสร้างของครอบครัว สถานภาพของครอบครัว เครือญาติ สัตว์เลี้ยง ทรัพย์สิน การผลิตทางการเกษตร ลักษณะที่ดินในครอบครอง โดยใช้คำถามปลายเปิด

- แบบสอบถาม (questionnaire) แบบมีโครงสร้างแน่นอน ที่ใช้เก็บข้อมูลประกอบการอธิบายเงื่อนไขในการตัดสินใจร่วมมือในระดับปัจเจกบุคคลดังกล่าวมาแล้ว จะให้หัวหน้าครัวเรือนทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ช่วยตอบคำถามซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 คำถามในประเด็นของพฤติกรรมการลดความเสี่ยง โดยถามจากรูปแบบการผลิตทางการเกษตร การลงทุนทางการเกษตรและการสะสมผลผลิต โดยใช้คำถามปลายเปิดที่มีลักษณะให้เลือกตอบ

ส่วนที่ 2 คำถามในประเด็นผลประโยชน์ที่ได้รับจากการรวมกลุ่ม ถามจากความสมัครใจในการให้ความร่วมมือ ลักษณะของการร่วมมือ ความพร้อมและเป้าหมายในการตัดสินใจเข้าร่วมมือในกิจกรรมส่วนรวมของหมู่บ้าน ที่ใช้เป็นตัวแทนการร่วมมือเคลื่อนไหวในประเด็นศึกษา โดยใช้คำถามปลายเปิด ให้เลือกตอบ

ส่วนที่ 3 คำถามในประเด็นของบทบาทหญิงชาย สอบถามเกี่ยวกับบทบาททางสังคม บทบาทในครอบครัว รวมทั้งบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของผู้หญิงภายในครอบครัว โดยใช้คำถามปลายเปิดและปลายปิด ที่มีลักษณะให้เลือกตอบ

อนึ่ง ในแบบสอบถามส่วนที่หนึ่งและส่วนที่สอง ผู้ศึกษาจะเก็บข้อมูลจากหัวหน้าครัวเรือน สำหรับในส่วนที่ 3 จะเก็บจากตัวแทนครอบครัวเฉพาะฝ่ายหญิงของแต่ละครัวเรือน โดยคำตอบที่ได้ในทุกส่วนของแบบสอบถาม จะสามารถแทนค่าได้ในระดับนามบัญญัติ ที่มีระดับการวัดแบบกลุ่ม(nominal scale)

3.2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้ศึกษาได้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง โดยในบางขั้นตอนผู้ศึกษามีผู้ช่วยในหมู่บ้านที่ได้จากการร้องขอความช่วยเหลือจากผู้ศึกษาเองและความสมัครใจของผู้ช่วยที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งให้ความช่วยเหลือในเรื่องของภาษาที่บางครั้งผู้ศึกษาไม่สามารถแปลความได้ รวมทั้งช่วยเก็บข้อมูลตามแบบสอบถาม โดยติดตามผู้ศึกษาไปช่วยในการแปลความหมาย

3.2.5 การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม ผู้ศึกษาได้นำมาตรวจสอบก่อนการนำไปประมวลและวิเคราะห์ โดยข้อมูลในระดับชุมชนจะตรวจสอบโดยวิธีการถามซ้ำจากผู้ให้ข้อมูลเดิม เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือและความถูกต้องให้แก่ข้อมูล นอกจากนี้ยังได้เก็บซ้ำโดยทำการเปลี่ยนแหล่งข้อมูลหรือเปลี่ยนจุดเก็บข้อมูล ซึ่งเป็นการตรวจสอบข้อมูลโดยใช้วิธีสามเส้า (triangulation) ทั้งด้านแหล่งข้อมูลและด้านวิธีการเก็บข้อมูล และเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากบุคคลหลาย ๆ คน หรือที่ได้จากการเก็บข้อมูลในแต่ละวิธี จนกว่าข้อมูลจะตรงกันและมีความสอดคล้องกับบริบททางสังคมของหมู่บ้านและข้อสังเกตของผู้ทำการศึกษาเอง

สำหรับข้อมูลเชิงปริมาณ ผู้ศึกษาได้ทำการตรวจสอบพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูล โดยพิจารณาความสมบูรณ์ของคำตอบที่ได้จากข้อคำถามว่าครบถ้วนทุกข้อหรือไม่ และตรวจสอบความเป็นไปได้ของข้อมูล จากความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลที่ได้ว่ามี แนวโน้มเป็นจริงได้หรือไม่ รวมทั้งตรวจสอบความเข้าใจในข้อคำถามจากคำตอบที่ได้ ซึ่งอาจพิจารณาได้จากการแปลความที่ผิดพลาด ดังนั้นเมื่อพบจุดบกพร่องดังกล่าว จึงต้องทำการเก็บข้อมูลซ้ำจากผู้ให้ข้อมูลเดิม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารถใช้เป็นตัวแทนทางสถิติได้

3.2.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อตรวจสอบข้อมูลแล้ว ผู้ศึกษาได้นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตามหน่วยการวัด ดังนี้

ข้อมูลในระดับชุมชนที่ได้จากการสำรวจเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้ศึกษาได้จัดบันทึกไว้อย่างเป็นระบบตลอดช่วงเวลาการเก็บข้อมูล จะนำมาจำแนกเรื่องและความเกี่ยวข้องแล้วจัดกลุ่มตามหัวข้อในกรอบการศึกษาเงื่อนไขระดับชุมชน เพื่อวิเคราะห์และแปลความหาความสัมพันธ์กัน โดยเปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดทฤษฎีพื้นฐานของการศึกษา สำหรับการอธิบายเงื่อนไขของการรวมกลุ่มในการเคลื่อนไหวดังกล่าว โดยการพรรณนาวิเคราะห์

ข้อมูลในระดับประชากรจากการสำรวจเชิงปริมาณ ซึ่งกำหนดไว้ในระดับกลุ่มชั้น จะนำมาแจกแจงความถี่ของข้อมูลของแต่ละรายการที่ได้ แล้วนำมาคำนวณค่าทางสถิติในรูปร้อยละซึ่งจะแสดงไว้ในรูปของตาราง สำหรับนำมาใช้ในการอ้างอิงและประกอบการอธิบายเงื่อนไขของการตัดสินใจรวมกลุ่มในระดับปัจเจกบุคคลข้างต้น